

findan neşredilmiştir (*Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts. Nach den Chroniken des Vecihi [1637-1660] und des Mehmed halıfa [1633-1660]*, München 1977). Eser doktora tezi olarak da hazırlanmıştır (*Mehmed Halife Târîh-i Gilmânî*, haz. Ertuğrul Oral, 2000, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Bursalı Mehmed Tâhir'in Sultan İbrâhim devri ricâlından Mehmed b. Hüseyin'e atfettiği tercümenin onunla ilgisi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Flügel, *Handschriften*, II, 271; *Osmanlı Müellifleri*, II, 226; Babinger, *GOW*, s. 209-210; Bekir Kütükoğlu, "Târîh-i Gilmânî'nin İlk Redaksiyonuna Dâir", *TD*, sy. 27 (1973), s. 21-40; a.mlf., "Mehmed Halife", *İA*, VII, 579-580; a.mlf., "Mehmed Khalife b. Hüseyin", *EP* (İng.), VI, 990-991.

BEKİR KÜTÜKOĞLU

MEHMED HÂLİS EFENDİ

(1843-1913)

Ders vekili.

Şirvan'da doğdu. Bölgenin tanınmış hocalarından Mehmed Efendi'nin oğludur. Şirvan'da ilk öğrenimini tamamladıktan sonra Amasya'da altı yıl süreyle tahsil gördü. 1867'de İstanbul'a gitti. Fatih Tabhâne Medresesi'nde ikamet ederken bir taraftan Tikveşli Yüsus Ziyâeddin Efendi'nin Fâtih Camii'ndeki derslerine devam edip icâzet aldı, diğer taraftan Teftişü'l-muallimîn Mektebi'nde okudu. 1871'de Farsça muallimliği diploması aldı. Ayrıca ruûs imtihanını kazanarak Fâtih Camii'nde ders verme hakkını elde etti. 1873 yılında kısa bir süre Nif nahiyesi (İzmir'e bağlı Kemalpaşa ilçesi) müdürlüğü ve Menemen kaymakamlığı yaptı. 1875'te önce Koca Mustafa Paşa Askerî Rüşdiyesi Arapça muallimliğine, ardından Galata Rüşdiyesi Farsça muallimliğine tayin edildi. 1878 yılında Dârüşşafaka'da Arapça, akaid ve fıkıh muallimliğine getirilen Mehmed Hâlis Efendi mektebin ilk hocaları ve kurucuları arasında yer aldı. 1884'te Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyeye, 1888'de Tedkik-i Müellefât Encümeni üyeliği görevlerinde bulundu. Kısa bir müddet huzur derslerine muhatap olarak katıldı. Daha sonra ibtidâ-i hâric ve İstanbul müderrisliğinden başlamak üzere Bilâd-ı hamse ve Haremeyn-i muhteremeyn pâyelerine kadar yükseldi. 1908 yılında ders vekilliği (Medâris-i İslâmiyyenâzirliği) görevine getirildi. Bu vazifeden 1911'de ayrılan Mehmed Hâlis Efendi vefatında Fâ-

ti Camii bahçesindeki kabristana defnedildi. Mehmed Hâlis Efendi, ders vekilliği sırasında medreselerde yeni fen derslerinin okutulması ve bu kurumların islah edilmesi yolunda çaba göstermiş ve önemli hizmetler yapmıştır.

Eserleri: *Telhîsü'n-nahv* (Dârüşşafaka'nın beşinci sınıfında okutulmak üzere hazırlanmıştır, İstanbul 1323, 1328); *Mîzânü'l-ezhân* (idâdîlerin dördüncü sınıfında okutulan mantık kitabıdır, İstanbul 1324); *Usûl-i Akaid* (Dârüşşafaka'da okutulmuştur); *İlm-i Kelâm*; *Envârü'l-âdâb* (İstanbul 1324); *Cihâd-ı Ekber* (İstanbul 1333); *Tatbikât-ı Arabiyye*.

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı Müellifleri, I, 303; *Dârüşşafaka, Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, İstanbul 1927, s. 76-77; İbrahim Alâeddin [Gövsâ], *Meşhur Adamlar: Hayatları, Eserleri*, İstanbul 1933-36, II, 644; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1980, III, 241-242.

HAKKI MAVİŞ

MEHMED HÂŞİM EFENDİ

(bk. HÂŞİM EFENDİ, Mehmed).

MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBİ

(bk. SOLAKZÂDE MEHMED HEMDEMÎ).

MEHMED İHSAN EFENDİ

(1902-1961)

Dinî ilimler ve Türkiyat müderrisi.

Yozgat'ta doğdu. Babası, Ağvanlı (Ayan) oğullarından Molla Mehmed oğlu Hacı Abdülaziz Efendi, annesi, Sultan Abdülmecid döneminde Yozgat'a yerleşen ve padişahın büyük iltifatına mazhar olan Şeyh Tayyib'in kızı Fatma Hanım'dır. İlk eğitimi amcası Abdürrezzak Efendi'den aldı. İbtidâî ve idâdî mekteplerinden mezun olduktan sonra bir süre Yozgat'taki Mekteb-i Sultânî'de ve medreselerde okudu. Dârü'l-hilâfetü'l-alıyye medresesinin birinci devresini (İbtidâ-i hâric) Yozgat'ta bitirip ikinci devresine (İbtidâ-i dâhil) devam ederken dönemin ileri gelen âlimlerinden de özel eğitim gördü. Yozgat müftüsü Mehmed Hulûsî'den (Akyol) ulûm-ı Arabiyye, mantık, hikmet, fıkıh, hadis ve tefsir; Ömer Lutfi Gökçeza'de'den ferâiz okudu; bunların yanında Dersîâm Dedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi'den de icâzet aldı. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Yozgat'ta ilim tahsilinde daha ileri

seviyeye gidemeyeceğini görünce önce İstanbul'a, oradan Kahire'ye gitti (1924). Kahire'de Ezher Üniversitesi'ne devam etti; ayrıca devrin âlimlerinin klasik tarzda yürüttükleri derslere katılarak muhaddis Muhammed Habîbullah eş-Şinkî'ten hadis, Mısır'ın eski müftüsü Muhammed Bahît el-Mutî'den fıkıh, Seyyid Ali el-Mersafî'den Arap dili ve edebiyatı, dostu M. Zâhid Kevserî'den hadis okuyarak icâzet aldı. Yabancı âlim adaylarının alındığı imtihanlara girmeyip yerli öğrencilerin büyük rekabet gerektiren imtihanını tercih ederek üniversiteden âlimiyye derecesiyle ve ikincilikle mezun oldu (1937) (diplomasının sûreti için bk. ÂLİMİYYE).

I. Mahmud tarafından Kahire'de inşa edilen Sultan Mahmud Medresesi'nde 1937-1959 yılları arasında müderrislik ve müdürlük yaptı; Türkiye, Balkanlar, Afrika ve Güneydoğu Asya'dan gelen birçok talebe yetiştirdi. Bunlar arasında İsmail Ezherli, Ali Yakup Cençiler, Mustafa Runyun, Ali Ulvi Kurucu, M. Emin Saraç, Osman Saraç, Ömer Biçer, Ali İhsan Okur, Abdülkadir Şener ve Ali Özek gibi isimler zikredilebilir. Mehmed İhsan Efendi, 1935-1952 yıllarında kralın mütercimi ve Âbidîn Kraliyet Sarayı'nın Türk arşivi başuzmanı olarak çalıştı. Bu sırada Kral Fuâd'ın kendisine "beylik" rütbesini tevcihini kabul etmedi. 1951'de Kahire'nin modern ikinci üniversitesi olan Aynişems Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nü kurdu ve ölümüne kadar kürsünün başında bulundu. Bu arada Dârü'l-kütübi'l-Mısıriyye'deki Türkçe yazma ve basma eserlerin fihrist ve kataloglarının hazırlanmasını sağladı (1955-1961). Yozgat mebuslarının teşebbüsüyle Demokrat Parti iktidarı zamanında kendisine Diyanet İşleri başkanlığı görevi teklif edildiyse de bunu kabul etmedi. 1960'ta Kahire'de bütün İslâm dünyasının tanınmış âlimlerinin katılımı-

Mehmed
İhsan
Efendi

la oluşan el-Meclisü'l-a'lâ li's-suûni'l-İslâmiyye'ye üye seçilmesinden bir süre sonra 15 Haziran 1961'de vefat etti. Mezarı Kahire'de Gaffir Kabristanı'ndadır. 1938 yılında Kahire'de Rodos adası Türk eşrafından olan Hacıoğlu ailesinden Seniye Hanım'la evlenen Mehmed İhsan Efendi'nin Yahya ve Hünam adlı çocukları küçük yaşta vefat etmiştir. En küçük oğlu Ekmeleddin bugün İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) genel direktördür.

Şöhret ve servet hirsından uzak, vakur ve mütevazî şahsiyetiyle çevresinde ve ilim dünyasında büyük saygı gören Mehmed İhsan Efendi ile Mısır'a beraber gittiği Mehmed Âkif Ersoy arasında yakın bir dostluk oluşmuştur. Mehmed Âkif, Mısır'da kaldığı süre içinde Mehmed İhsan Efendi ile görüşmüş ve zamanının çoğunu onun Ezher'in karşısında bulunan Mehmed Bey Medresesi'ndeki odasında geçirmiştir. Kur'an meâlini hazırlarken çalışmalarının son şeklini Mehmed İhsan Efendi ile birlikte gözden geçirmiş ve 1936 yılında Türkiye'ye gelirken, "Dönebilirsem üzerinde yeniden çalışıp neşrederiz; dönemezsem yakarsın" diyerek meâli kendisine emanet etmiştir. Mehmed İhsan Efendi vefatına kadar kimseye vermediği meâli yaktamamış, kendi el yazısı ile ikinci bir nüshasını çıkarmıştır. Ölümünden kısa bir süre önce meâli yazdığı defterlerin yer aldığı çekmeceyi oğluna göstererek vefatından sonra defterleri yakmasını istemiştir. Mehmed İhsan Efendi, bu tavrıyla muhtemelen hem Mehmed Âkif'in vasiyetini yerine getirmeyi hem de yakma işini başkalarına havale ederek eseri kurtarmayı arzulamıştır. Ancak Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu İbrahim Bey'in ısrarı üzerine meâlin her iki nüshası da yakılmıştır.

Mehmed İhsan Efendi'nin İslâmî ilimlerle ilgili takrirleri, Türk dili ve edebiyatı hakkında üniversitede verdiği derslerin notları ve Sinan Paşa'nın *Tazarru'nâme* ve *Nasihât-nâme*'si üzerine yaptığı çalışmalar henüz basılmamıştır. Dostu Ali Himmet Berki'nin kaleme aldığı *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihî Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı* adlı eserini Arapça'ya tercüme etmiştir (*el-Âhilü'l-Oşmâni: Ebü'l-Fetih es-Sultân Muhammed eş-Şânî fâtihu'l-Koşantîniyye ve hayâtühü'l-adliyye*, Kahire 1953).

BİBLİYOGRAFYA :

"Kelimetü'l-üstâz ed-duktûr Ahmed es-Sa'îd Süleymân", *Dirâsât fi'l-edeb ve't-târîhi'l-Türki el-Mısri: 2-4 Mârs 1985* (nşr. Ahmed Fuâd

Mütevelli), Kahire 1989, s. 12-14; Nasrullah Mübeşşir et-Tirâzî, "Havaâtır ve zikreyât 'ani'l-üstâz Muhammed İhsân 'Abdil'azîz", a.e., s. 15-21; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Vefâ' ve zikrâ: Dirâse havle hayâti ve şahsiyyeti Muhammed İhsân ve kifâhuhü'l-ilmî", a.e., s. 22-36; *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı* (haz. İsmail Hakkı Şengüler), İstanbul 1992, X, 228-235; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif: Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, İstanbul 2003, s. 59, 60, 214, 217-222, 227 (maddenin yazımında Ali Ulvi Kurucu, İsmail Ezherli ve İsmail Hakkı Şengüler'in yayımlanmamış hâtrâatlarından da faydalanılmıştır).

DİA

MEHMED İLMÎ EFENDİ

(1839-1924)

Osmanlı hattatı.

12 Rebiülâhîr 1255 (25 Haziran 1839) tarihinde İstanbul'da doğdu. Trabzon'un Türedioğulları ailesinden hattat Ali Şükrü Efendi'nin oğludur. Hüsn-i hattı İstanbul'da Laz Ömer Vasfi Efendi'den öğrenen Ali Şükrü'nün babası Mehmed, büyük babası Ömer, onun babası Mehmed efendiler de Trabzon'un mahallî hattatları arasında yer almıştır. Mehmed İlmî Efendi, İstanbul'da Hocapaşa Sıbyan Mektebi'ni bitirdikten sonra Beyazıt Camii'nde verilen Arapça ve Farsça derslerine devam etti. Bu sırada babasından sülüs ve nesih yazılarını meşketti. Babasıyla beraber gittiği hacdan dönüşünde Mısır'da iki yıl kalarak dinî ilimlerdeki bilgisini geliştirdi. İstanbul'a dönünce Sadrazam Âli Paşa'nın oğulları Reşid ve Ali Fuad beylerin yazı hocası, ardından paşanın konaktaki kütüphanesinin hâfız-ı kütübü oldu; konak 1867'de yanınca kütüphanedeki en kıymetli yazma eserleri kurtarmayı başardı. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den tekrar sülüs ve nesih yazılarını meşkederek döneminin önde gelen hattatları arasında yer aldı. 1860'ta yazdığı bir sülüs karalamasının keşbesinde hocası olarak sadece babasını zikretmesinden Kazasker Mustafa İzzet'e bu tarihten sonra öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Mushafların süre başı yazılarını parlatılmış altın zemine üstübeç mürekkebi ve rikâ' hattı ile yazmadaki yeteneğinden dolayı Mustafa İzzet Efendi'nin kendi mushaflarının süre başı künyelerini de ona yazdırdığı bilinmektedir. 1874 yılından itibaren II. Meşrutiyet'e kadar Zaptiye Nezâreti, Emlâk Vergi Dairesi, şehremâneti, Maliye Nezâreti gibi kuruluşların kalemlerinde kâtabet vazifesiyile hizmet ettikten sonra

emekliye ayrılan Mehmed İlmî Efendi, Mahmudiye İbtidâiyesi ile Fâtih Vâlide Rüşdiyesi'nde de hat muallimi olarak görev yaptı.

İstanbul'da Kuruçeşme ve Aksaray gibi semtlerde oturan Mehmed İlmî Efendi 1898'den sonra Üsküdar'da Çiçekçi'ye yerleşti. Üsküdar'ın fikir, sanat ve edebiyat mahfili olan Çiçekçi Kahvehanesi'ndeki toplantılara ilerlemiş yaşına rağmen katıldığı bilinmektedir. 9 Cemâziyelâhîr 1342'de (17 Ocak 1924) vefat etti. Son yıllarında meslektaşlarının en yaşlısı olmasının yanı sıra tanınmış hattat İsmail Hakkı Altunbezer'in de babası olduğundan kinaye şair Üsküdarlı Talat Bey ölümüne, "İntikâl eyledi ukbâya ebü'l-hattâtîn" mısrayla mücevher tarih düşürmüştür. Kabri Karacaahmet Mezarlığı'nda Tunusbaşı caddesi üzerindedir. Mezar kitâbesi, kendisinden yirmi iki yıl sonra vefat eden oğlu İsmail Hakkı Altunbezer'inkiyle beraber M. Necmeddin Okyay tarafından 1957'de celfî ta'lik hatla yazılmıştır.

Yazdığı on üç mushaftan Âli Paşa için olanı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Halil Edhem Arda, nr. 33). İnce nesih hatla 1866'da yazılan bu mushafın tezhibi Hüsnü Efendi tarafından 1868'de tamamlanmıştır. Mehmed İlmî Efendi ayrıca *Şifâ-i Şerîf*'i ve kendisine sipariş edilen bazı kitapları istinsah etmekle tanınmıştır. Sülüs-nesih hattıyla yazılmış kitaları da vardır. Beyzî şekliyle ender görülen 1283 (1866) tarihli bir hilyesi Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Koleksiyonu'ndadır. Gençliğinde Beyazıt'ta dükkân açıp müzehhip ve mücellit olarak çalıştığı rivayeti varsa da bu döneme ait eserleri zamanımıza kadar gelmemiştir. Mehmed İlmî Efendi sülüs ve celsisiyle de eserler vermekle beraber en çok nesih ve rikâ' hatlarıyla uğraşmış, bunda da ince kalemle yazmayı tercih etmiştir. Ancak is mürekkebiyle yazılmış veya zerendü usulüyle hazırlanmış olan celfî sülüs eserleri nesih hattı derecesinde başarılı değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 180; İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 151-152; A. Süheyl Ünver, *Ustası ve Çırağıyla Hezargradlızâde Ahmed Ataullah*, İstanbul 1955, s. 21, 27-28; a.mlf., "İsmail Hakkı Altunbezer", *Arkipekt*, sy. 7-8, İstanbul 1946, s. 175-178; M. Uğur Derman, "Ölümünün Yirmibeşinci Yıldönümünde Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 6, İstanbul 1971, s. 43-49; a.mlf., "Mehmed İlmî", *TA*, XX, 101.

M. UĞUR DERMAN